

SENÛSÎ'NİN ÜMMÜ'L-BERÂHİN ADLI RİSALESİNDE PEYGAMBERLERİN SIFATLARININ İSPATINDA KULLANILAN İSTİDLÂLLER

Nail KARAGÖZ
Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Ü. İslami İlimler F.
nailkaragoz@ahievran.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6409-6513>

Öz

Muhammed b. Yusuf es-Senûsî, IX. (XV.) yüzyıl Kuzey Afrika'sının önemli Eş'arî kelâmcılarından. Onun başta kelâm ve tasavvuf olmak üzere ilâhiyât ilimlerinin pek çoğunda eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Bu ilimlerin arasında mantık ilminin de yer almış olması onun, "istidlâl" konusunda söz sahibi olduğunu göstermektedir. Senûsî'nin *Ümmü'l-berâhin* adlı risâlesi "Lâilâhe illallah Muhammedün Resulullah" sözünün bütün akîdenin kaynağı olduğu inancını delillendirmek amacıyla yazılmıştır. Allah'ın varlığı ve sıfatlarının ispatı için kullandığı istidlâller yanında o, risâlesinde "Muhammedün Resulullah" sözüne dayanarak peygamberlerde bulunması gereken özellikleri de ortaya koymuş ve sıdk, emânet ve tebliğ olarak saydığı bu özellikleri çeşitli delillerle ispatlamaya çalışmıştır. Senûsî, bu sözün kapsamına diğer peygamberlere, meleklere, semavî kitaplara, âhîret gününe inanmanın da girdiğini savunur. Ona göre bunun sebebi, Hz. Peygamber'in bütün bunları tasdik etmeyi din olarak getirmiş olmasıdır. O, "*Ümmü'l-berâhin*"de peygamberlerin sahip oldukları sıfatlarla ilgili istidlâllerini daha çok hulfî kıyâsa dayandırmıştır. Bunun yanında mu'cize ile istidlâl, iki aslı bir sonuca göre düzenleme, zincirleme kıyâs, matvî kıyâs formlarını da kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Eş'arî, Senûsî, Ümmü'l-berâhin, istidlâl, peygamberlerin sıfatları, ispat.

ARGUMENTATIONS IN PROVING ATTRIBUTIONS OF PROPHETS IN SANÛSÎ'S TREATISE, *UMM AL-BARÂHİN*

Abstract

Muhammad b. Yusuf al-Sanusi is one of the most important Ash'ari theologian in the 15th century North Africa. It is known that he wrote in most of the theological sciences which mainly in theology and mysticism. The fact that logic science is also included among these sciences, reflects the level of development in terms of "istidlâl". Senûsî's booklet named "Umm al-berahin" was written with the purpose of proving the belief that "There is no God but Allah and Muhammad is his messenger" is the source of all faith.

In addition to the inferences about Allah and His attributes he also explained the attributes that must be found in the messengers based on the word "Muhammad is His messenger" and also tried to prove these features, which are considered to be truthfulness, rescript and notification, with various arguments. According to Sanusi, who defends the opinion that belief to the Hereafter, other prophets, angels, sacred books were entering this context, this is because the Prophet brought religion as a means to attest to all this. He based his inferences about the messengers adjectives on the inverse analogy in "Umm al-barahin". Besides, he used "inference by using miracle", "arrangement two original according to a result", "chained analogy", "arrangement according to two original results" and "abbreviated analogy" forms.

Keywords: Theology, Ash'arite, Sanûsî, *Umm al-barâhin*, istidlâl, attributes of prophets, to prove.

Atf: Karagoz, Nail. "Senûsî'nin *Ümmü'l-Berâhin* Adlı Risalesinde Peygamberlerin Sıfatlarının İspatında Kullanılan İstidlâller", *Kader* 16/1 (Haziran 2018): 113-128.

Summary

Muhammad b. Yūsuf al-Sanūsī is an eminent Ash'arite theologian of 9th hijri century North Africa. He has a treatise called *Umm al-barāhīn*, determining his position in the history of theology. The treatise was taught in Nigeria and Mali, as well as in the far east countries like Malaysia and Indonesia, as a course book for a long period. He wrote it to prove that the Word "There is no god but Allah and Muhammad is His Messenger" is the source of all the faith. The content of this treatise constitutes the explanations of the Word and the results that can be derived from it. In the treatise, the first and the second parts of the Word are evaluated separately. In the first part, attributes of Allah and in the second part, attributes of the prophets were discussed. Argumentations made in favour of each attribute in the treatise contributes in author's recognition and prominence in North Africa and further.

Common attributes that are considered mandatory to be found in every prophet are *'iṣmah* (infallability) *amānah* (trust), *sidq* (truthfulness), *fatānah* (intelligence) and *tablīgh* (conveying). Sanūsī, tries to prove the attributes of only *sidq*, *amānah* and *tablīgh* in his treatise. Though the concept of *'iṣmah* is very important in arguments of *nubuwwa*, Sanūsī did not mention this concept in his treatise, nor did he mention the women prophets or the attribute, *fatānah*. Sanūsī, in *Umm al-barāhīn*, classifies attributes of Allah and the prophets based on the Word. One of the original aspects of his work is to having six tenets of the faith based on the Word and to draw some conclusions from it. Another original aspect of him is to prove attributes of the prophets. It is difficult to find all of these attributes as individual case studies, especially in the works of early theologians. In this article, it is attempted to determine the argumentation types that Sanūsī introduces as *burhān* and utilises to prove the attributes of the prophets.

Sanūsī asserts that the first part of the Word "There is no god but Allah and Muhammad is His Messenger" have five outcomes and the second part of the phrase have two. He puts them in an order and demonstrates how these outcomes result. Sanūsī, in this work, extensively deals with attributes of prophets and particularly, the prophecy of Muhammad. He counts the attributes, which must be found in all prophets (*wājib*), which must not be found in them (*muṣṭahīl*) and which are possible to be found (*jā'iz*), then he tries to prove them by the arguments he established. These proofs contain various argumentations. For instance, to prove the attribute of *sidq*, he uses primarily the argument from miracle and secondly the contradictory syllogism. Sanūsī moreover, establishes a relationship between the prophets' trustfulness and their conveying missions. He also refers to the attributes that are possible (*jā'iz*) to be found in prophets and says that those attributes are diseases and similar humanly traits that do not cause any deficiency in their higher rank." According to him, prophets have also regular human qualities, for it is observed clearly in their life span. Sanūsī mentions here the "observation". Since the observation is a sensory method, Sanūsī clearly means the observation of the people actually lived along with the prophets witnessing their illnesses, injuries, hunger and coldness. On the other hand, as the people who observe the human characteristics of the prophets are no longer alive, there is a need for another way of

epistemological tool so that their observations can be evidential. This tool is the "true narration" (al-khabar al-sādiq).

Sanūsī, in general terms, has used similar proofs in Ash'arite tradition. He used the argumentation in different forms of syllogism without mentioning their names. We see in Sanūsī's work the similarities of the logical conclusions used in the texts of early theologians without specifying the form. Sanūsī, in *Umm al-Barāhīn*, builds his argumentations on attributes of prophets by using mainly contradictory syllogism. Additionally, he utilises the argument from miracle, linking two premises for another direction, chain arguments and enthymemes.

1. Giriş

Nübüvvet, ilâhiyât ve âhiret ile birlikte Kelâm ilminin üç temel konusunu oluşturur. Nübüvvetin imkânı, gerekliliği ve ispatının yanında nebi, resul, vahiy, melek, mu'cize gibi kavramlar da bu ana konu içerisinde tartışılır. Yine bu ana konu içerisinde peygamberlerin taşıdığı veya taşıması gereken birtakım özelliklerinden söz edilir. Esas itibarıyla kelâmcıların peygamberlerin bazı ortak özelliklere sahip olmaları gerektiğinde hemfikir oldukları ancak bunların neler olduğu konusunda birtakım görüş ayrılıkları taşıdıkları görülmektedir.¹ Kelâmcılar, peygamberlerde bulunması gereken sıfatları vâcip kavramıyla ifade etmişlerdir. "Peygamberlerin Sıfatları", "Peygamberlerin Özellikleri" gibi başlıklar altında bir araya getirilen bu nitelikler, hem onların toplum içinde öne çıkmalarında hem de peygamberliklerinin ispatında ve icrasında önemli rol oynamıştır.

Genel anlamda peygamberlerde bulunması zorunlu kabul edilen sıfatlar; ismet, emânet, sıdk, fetânet ve tebliğdir. Bunların zıddı olan ma'siyet, huyânet, kizb, gaflet, kitmân-ı şeriat ise onlar hakkında mümtenîdir.² Bunlara ilave olarak peygamberlerin ortak özelliklerine insan ve erkek olmaları da eklenmektedir. Ayrıca bir peygamberin insan olması yönüyle yaşadığı coğrafyanın, içinde bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik yapısının ve bağlı bulunduğu kültürünün vs. etkisiyle oluşan kendine ait sıfatlarının olduğu da kabul edilmektedir. Söz gelimi Hz. Peygamber'in ümmilik sıfatı da bunlardan biri olup, Kur'an'da belirtilmiş, var olması yönünden kat'î bir sıfat kabul edilmiştir.³ Ancak bu niteliklerin hepsini özellikle mütekaddimûn dönemi kelâm eserlerinde müstakil başlıklar olarak

¹ Peygamberlerin hangi sıfatlarla muttasıf olması gerektiğine dair geniş bilgi için bk. İbrahim Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd alâ Ceohereti't-tevhîd*, Thk. Ali Cuma Muhammed eş-Şâfiî, (Kâhîre: Dâru'l-İslâm, 2002), 200-207.

² Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm, (Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri)*, Sad. Salih Sabri Yavuz-Faruk Sancar, (İstanbul: Semerkand, 2015), 193-196; A. Sâim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*, 27. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009), 242-248. Peygamberlerin ortak nitelikleri ile ilgili ayrıca bk. Muammer Esen, *Kur'an'da Peygamberlik*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 47-51; Muammer Esen, "Peygamberlik (Nübüvvet) ve Peygamberler", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, Ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014), 91-95.

³ Bk. İsmail Yörük - İsmail Şık, "Kelâm Açısından Hz. Peygamberin Ümmiliği", *Dini Araştırmalar Dergisi* (2004) 7/19: 173-189.

bulmak güçtür. Yine söz konusu eserlerde bu niteliklerin ispatına yönelik burhana dayalı ispat çabalarına da pek fazla rastlanmaz. Bu eserlerin nübüvvât bölümlerinde daha ziyade peygamberliğin imkânı ve gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede mu'cize kavramı öne çıkmış, peygamberlerin sıfatları etrafındaki tartışmalarda ise "ismet" konusuna odaklanılmıştır.⁴

Kuzey Afrika'da yaşamış Eş'arî kelamcılarında olan Muhammed b. Yusuf es-Senûsî (ö. 895-1490), *Ümmü'l-berâhin* adlı risâlesinde kelime-i tevhîdi esas alarak Allah'ın ve peygamberlerin sıfatlarını tasnif etmiştir. Burada onun çalışmasını orijinal yapan taraflardan biri 6 iman esasını kelime-i tevhîde dayandırması ve buradan birtakım sonuçlar çıkarmasıdır. Diğer orijinal yönü ise peygamberlerin sıfatlarını ispata yönelik çabasıdır. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi bu, daha önceki çalışmalarda çok da görülmeyen bir durumdur. Senûsî'den sonra yazılan eserlerde ise peygamberlerin sıfatlarını ispata yönelik bazı örneklerle rastlıyoruz. Mesela Lekânî'nin (ö. 1041/1632) *Cevheretü't-tevhid*'inde, bu eserin şerhleri arasında yer alan Bâcûrî'nin (ö. 1277/1860) *Tuhfetü'l-mürîd*'inde, İbn Habenneke el-Meydanî'nin (ö. 1978) *el-İtikâdü'l-İslâmiyye ve üsüsühâ* adlı eserlerinde peygamberlerin sıfatlarının ispatına yönelik çabalar görülmektedir.

Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*'de peygamberlerin sıdk, emânet ve tebliğ sıfatlarını çeşitli burhanlarla ispat etmeye çalışmıştır. Makalemizde bu konuya odaklanmadan önce Senûsî ve *Ümmü'l-berâhin* ile ilgili kısa bir bilgi vermek istiyoruz.

2. Senûsî ve *Ümmü'l-berâhin*

2.1. Senûsî

830/1427-895/1490 yılları arasında Kuzey Afrika'da yaşayan Senûsî, önemli bir Eş'arî kelâmcısıdır. Tilimsan'ın Berberî kabilelerinden Benî Senûs kabilesine mensup olan Senûsî'nin tam adı Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer b. Şuayb el-Hasenî et-Tilimsânî es-Senûsî'dir. Tasavvufî yönünün yanında kelâm alanında yazdığı eserlerle de tanınan Senûsî, Kuzey Afrika'da Eş'arîliğin yayılmasına katkı sağlamıştır. İlahiyât ilimlerinin pek çoğunda söz sahibi olan Senûsî, velilerin en büyüğü ve âlimlerin en bilgilisi olarak nitelenmiştir.⁵ Tasavvufla meşgul olması, kelâmî görüşlerinin mutasavvıflar arasında yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.⁶ Onun, *el-Mukaddime fi't-tevhid*, *Akîdetü ehli't-tevhid es-suğra*, *Akîdetü's-Senûsî el-vustâ* ve *Akîdetü ehli't-tevhid el-kübrâ* adlı kelâmla ilgili olan risâleleri, "*Akâidü's-Senûsî*" olarak bilinmektedir. Bunlar içinde öne çıkmış olan *Ümmü'l-berâhin* adlı risâlesi, Senûsî'nin ilim dünyasında tanınmasını sağlamıştır. Risâle, *Akîdetü ehli't-tevhid es-*

⁴ Bk. Bâkîllânî, *et-Temhîd*, Thk. İmâdüddin Ahmed Haydar, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987), 156-164; Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşad*, Thk. Ahmed Abdurrahim, (Kâhire: Mektebetü's-sekâfe ed-Dîniyye, 2009), 242-268. İsmet sıfatı kimi zaman emânet sıfatıyla aynı anlam içeriğinde görülmüştür. Bk. Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydanî, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve üsüsühâ*, (Dımeşk: Dâru'l-kalem, ts), 332.

⁵ Halid Zehrâ. *Ümmü'l-Berâhin ve Yelîhâ Şerh-i Ümmü'l-Berâhin*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'il-İlmiyye, 2009), 6.

⁶ Muhammed Aruçi, "Senûsî, Muhammed b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 36: 535.

suğra ve *Akâidetü's-suğra* diye de bilinmekte ve *es-Senûsiyye* dendiğinde de müellifin bu risâlesi anlaşılmalıdır.⁷

Senûsî, Haçlıların Endülüs'e baskı kurduğu ve bu baskının Kuzey Afrika'da da hissedildiği bir dönemde yaşamıştır. Söz konusu baskılar ve Müslümanların kendi içlerinde yaşadıkları kavgalar, Senûsî'nin çözüm odaklı düşünmesine, kelâm, tasavvuf gibi pek çok alanda çözümler içeren eserler vermesine katkı sağlamıştır denebilir.⁸

Senûsî'nin, Kuzey Afrika'da Eş'arîliğin Cüveynî (ö. 478/1085) ekolünü sürdüren en önemli temsilcisi olduğu ve tasavvuf ve kelâmı aynı potada eritmesinin temelinde Eş'arî kimliğine sahip olmasının yattığı kabul edilmektedir.⁹ Diğer yandan o, Eş'arî okulunun Teftâzânî (ö. 792/1390) ile birlikte başlayan şerh ve hâşiyecilik döneminin Kuzey Afrika'daki önemli temsilcisi olarak görülmektedir.¹⁰

2.2. *Ümmü'l-Berâhin*

Senûsî'nin kelâm tarihi açısından konumunu belirleyen *Ümmü'l-berâhin* adlı risâlesi olmuştur. Zira risâle, Batı Afrika'da bulunan Nijerya ve Mali'nin yanı sıra Malezya ve Endonezya gibi uzak doğu ülkelerindeki medreselerde uzun bir süre ders kitabı olarak okutulmuştur.¹¹ Hatta Osmanlı ilim çevrelerinde Ömer Neseffî'nin (ö. 537/1142) *Akâidetü'n-Neseffî*'sine gösterilen ilginin bir benzerinin Kuzey Afrika'da *Ümmü'l-berâhin*'e gösterildiği kaydedilmektedir. Dahası Ömer en-Neseffî'nin *Akâidetü'n-Neseffî*'sinin Mâtürîdîlik'te oynadığı rolün Eş'arîlik'te *Ümmü'l-berâhin* tarafından üstlenildiği kabul edilmektedir.¹² Bundan dolayı olsa gerek Senûsî'nin *Ümmü'l-berâhin* ile Kuzey Afrika'da bıraktığı Eş'arî etkisi, Ömer en-Neseffî'nin Hanefî-Mâtürîdî gelenekte bıraktığı etki ile mukayese edilmektedir.

Senûsî'nin kelâm üzerine yazdığı risâlelerin en tanınmış olan *Ümmü'l-berâhin*, küçük hacimli bir eserdir. Muhammed b. Ömer b. İbrahim et-Tilimsânî (ö. ?) ve Şihâbüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Ganîmî'nin (ö. 1041/1632) de içinde bulunduğu pek çok kişi risâleyi şerh etmişlerdir. Müellifin kendisi de *Ümmü'l-berâhin*'i şerh edenler arasındadır.¹³

Risâlenin muhtevası kelime-i tevhîdin açıklamalarını ve ondan çıkarılabilecek sonuçları ihtiva etmektedir. Risâlede kelime-i tevhîdin birinci ve ikinci kısımları ayrı

⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Akâidü's-Senûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 2: 219.

⁸ Mustafa Selim Yılmaz, "Senûsî Akaidinin Tahlili" *Afrika'da İslâmiyet:-Dünü, Bugünü, Yarını-*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 732.

⁹ Yılmaz, "Senûsî Akaidinin Tahlili", 732.

¹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1985) 11: 449.

¹¹ Yavuz, "Akâidü's-Senûsî", 2: 220; Aruçi, "Senûsî, Muhammed b. Yûsuf", 36: 535.

¹² Ahmet Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, (Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2015), 48.

¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kulûb ve'l-fünûn* Nşr. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge (İstanbul: Maârif Matbaası, 1951), 1: 170.

ayrı değerlendirilmiş, ilk kısımda Allah'ın, ikinci kısımda peygamberlerin sıfatlarını ele alınmıştır. Risâlede her bir sıfatla ilgili olarak yapılan burhânî çıkarımlar, müellifinin ilim dünyasında tanınmasını ve öne çıkmasını sağlamıştır. Risâlenin, *Akâdetü ehli't-tevhid es-suğra* ve *Akâdetü's-suğra, es-Senûsiyye* isimlerinin yanında "*Ümmü'l-berâhin*" isminin daha yaygın olarak kullanılmasında söz konusu burhânî çıkarımların etkili olduğu söylenebilir. Senûsî'nin "burhân"a, ayrı bir önem verdiği bilinmektedir. O, hücceti aklî ve naklî olmak üzere ikiye ayırmış, aklî hücceti ise burhân, cedel, hitâbe, şiir, muğâlata kısımlarına ayırmıştır. Bunların çeşitlerini ve örneklerini zikrederek dinî akîdeyi tashihte birinci kısımdaki burhânın kullanılması gerektiğini söylediği nakledilir.¹⁴ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*'de Allah'ın varlığı, sıfatları ve peygamberlerde bulunması vâcip ve câiz olan sıfatları sıralarken bir yandan da bunları delillendirme yoluna gitmiştir. Bu esnada sık sık kullandığı "... و اما برهان /...deliline gelince" ifadesi, risâlenin bu isimle tanınmasını sağlamış olmalıdır.¹⁵

Risâle, aklî hükümlerin tasnîfi ile başlar.¹⁶ Aklî hükümlerin vücûb, istihâle ve cevâz olduğunu kaydeden müellif, bunların bilinmesinin her mükellefe farz olduğunu belirtir. Bu durum, Senûsî'nin kelâm anlayışında vâcip, câiz ve müstahîl kavramlarının metodik anlamda ayrı bir yerinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷ Zira Senûsî, Allah ve resullerinin sıfatlarını bu şekilde ayırarak açıklamış, bu açıklamalardan Allah ve resullerinin tanımları ortaya çıkmıştır. Kelâm anlayışında ta'rif, taksîm ve tasnîfin önemli bir yeri olan Senûsî'nin bu anlayışını gerek Allah'ın gerekse peygamberlerin sıfatlarının ispatında açık bir şekilde görmek mümkündür.¹⁸

Diğer yandan Senûsî, mükelleflerin aklın hükümlerini bilmesi gerektiğine inanır. Zira onların, Allah veya resulleri hakkında vâcip, câiz ve müstahîl olan sıfatları ve diğer aklî hükümleri ayırabilmeleri gerekmektedir. Böylece onlar, sahip oldukları burhân sayesinde kendilerinde oluşmuş ya da oluşabilecek şüpheleri defedecek bir güce kavuşmuş olurlar.¹⁹

¹⁴ Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 108.

¹⁵ Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 48.

¹⁶ Belki de bu yüzden risâlenin bir nüshası "*Risâletü'l-Hükmi'l-Aklî*" olarak kaydedilmiştir. Müellifinin de yanlışlıkla Necmeddin Kübra olarak kaydedildiği ilgili nüsha için bk. Necmeddin Kübra, *Risâletü'l-Hükmi'l-Aklî*, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, 37 Hk 173/1, 1b-4b. Risâlenin birçok yazması ve baskısı bulunmaktadır. Ayrıca bu esere pek çok şerh ve haşiye yazılmıştır. Ancak biz, sözü edilen yanlışlığa dikkat çekmek için çalışmamızda ilgili yazma nüshayı kullanmayı tercih ettik.

¹⁷ Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 91.

¹⁸ Muhammed b. Yusuf es-Senûsî, *Suğra's-suğra* (Selâsü Akâidi Eş'ariyye içinde), Thk. Hâlid Zehrâ, (Rabat: Dâru Ebî Râkrâk, 2012), 119-127; Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 155.

¹⁹ Muhammed b. Yusuf es-Senûsî, *Şerhu Suğra's-suğra fi ilmi't-tevhid*, Thk. Saîd Fûde, (Ammân: Dâru'r-Râzî, 1427/2006), 45; Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 163, 164. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Çelik, "Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışında Marifetullah-Akıl İlişkisi" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* CUID, December 2017, 21 (2): 1355-1382.

Bu sâiklerle hareket eden Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*'de Allah'ın 20 sıfatının bulunduğunu ve bunların bilinmesinin farz olduğunu söyler.²⁰ Allah'ın sıfatlarını vâcip ve müstahîl olarak tasnif eden Senûsî, Allah'ın varlığı ve sıfatlarını çeşitli istidlâllerle ispat eder. Senûsî, özellikle "Lâilâhe illallah Muhammedün Resulullah" sözünün bütün akîdenin kaynağı olduğunu ve aslında bütün açıklamalarının, bu sözün kapsamında yer aldığını belirterek buradan çıkabilecek sonuçları sıralar. Zira ona göre İslâm'a giren herkesin bu sözü, içinde barındırdığı sıfatlarla bilmesi gerekmektedir.²¹

3. "Ümmü'l-berâhin" Çerçevesinde Peygamberlerin Sıfatlarının İspatında Kullanılan İstidlâller

Risâlesinde "Lâilâhe illallah Muhammedün Resulullah" kelime-i tevhîdini ve bundan çıkarılabilecek sonuçları açıklamayı hedef edinen Senûsî, ileri sürdüğü hükümleri delillendirme yoluna gitmiştir. Senûsî, "Lâilâhe illallah Muhammedün Resulullah" sözünün ilk kısmından 5; ikinci kısmından ise 2 sonuç elde edileceğini belirterek bunları sıralar ve bu sonuçların nasıl çıktığını çeşitli delillerle ortaya koyar.

Senûsî, Allah hakkında vâcip, mümtenî ve câiz olan sıfatları, bunların burhânlarını ve "Lâilâhe illallah" sözünden çıkabilecek sonuçları ortaya koyduktan sonra²² peygamberlerin özelliklerini ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini ele alır. Peygamberlerde bulunması gereken (vâcip), bulunmaması gereken (müstahîl) ve bulunması câiz olan sıfatları sıralayarak oluşturduğu delillerle ispatlama yoluna gider. Bu akîl deliller çeşitli istidlâlleri içermektedir. Kelâm ve tasavvuf alanına yatkınlığı ile bilinen Senûsî'nin mantık ile ilgili eserlerinin bulunması²³ onun burhânlarının mantık ilmindeki ehliyeti ile ilişkisini göstermektedir. Gerek "Muhammedün Resulullah" sözünün açıklamasından gerekse bu sözden çıkardığı sonuçlardan hareket ederek Senûsî'nin burhanlarını ele alalım:

"Muhammedün Resulullah" sözünün açıklamasında bu sözün kapsamına nelerin girdiğini göstermek için deliller kullanmıştır. O, şöyle der:

²⁰ Müellifin el-Müfide adlı eserinde de bu sıfatlar aynı şekilde sayılmaktadır. Bk. Ahmet Çelik, "İnanç Eğitimi Açısından Mağrib'te Kadınlara Yönelik Yazılan Akîde Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43 (2015): 440-451, 444, 445.

²¹ Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 170.

²² Senûsî'nin "Lâilâh illallah" sözüyle ilgili olarak ortaya koyduğu Allah'ın varlığı ve sıfatlarıyla ilgili istidlâller için bk. Nail Karagöz, "Senûsî'nin Ümmü'l-berâhin Adlı Risâlesinde Kullandığı Allah'ın Varlığına ve Sıfatlarına Yönelik İstidlâlleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/5 (2016): 1380-1399.

²³ Senûsî'nin mantıkla ilgili eserleri, *Muhtasarü'l-mantık*, *Şerhu İsâgüci*, *Şerhu Muhtasari İbn Arefeti'l-Mantık*, *Şerhu Cümeli'l-Hüneci fi'l-mantık* tır. Bunlarla ilgili bir değerlendirme için bk. Ferruh Özpilavcı, "Klasik Mantık Metinleri Bağlamında Muhammed b. Yusuf es-Senûsî'nin Muhtasarü'l-Mantık İsimli Eseri", *İslâmî İlimler Dergisi* 10/10 (Güz 2015): 7-23.

“Muhammedün Resulullah” sözünün kapsamına diğer peygamberlere, meleklere semavî kitaplara, âhiret gününe inanmak da girmektedir. Zira Hz. Peygamber bütün bunları tasdik etmeyi din olarak getirmiştir.”²⁴

Senûsî'nin bu sözlerinden, “Muhammedün Resulullah” sözünün kapsamına diğer peygamberlere, meleklere semavî kitaplara, âhiret gününe inanmanın da girdiğini göstermek için kıyâsın “iki aslı bir sonuca göre düzenleme” formunu kullandığı anlaşılmaktadır. İki önermeyi istenilen sonucu verecek şekilde düzenleme anlamındaki bu kıyâs türü²⁵ Gazâlî'ye (ö. 505/1111) göre hükmün illetinin ispatında kullanılan iki önerme ve bir sonuç formunda gelmektedir.²⁶ Kıyâsın formu şöyle oluşturulabilir:

- “Muhammedün Resulullah” sözünü kabul etmek Müslüman olmanın gereğidir. (İlk asıl)
- Hz. Muhammed'e inanmanın kapsamına, diğer peygamberlere, meleklere semavî kitaplara, âhiret gününe inanmak da girmektedir. (İkinci asıl)
- O halde Hz. Muhammed'e inanmak, bunlara da inanmayı gerektirir. (Sonuç)

3.1. Senûsî'ye Göre Peygamberler Hakkında Vâcib Olan Sıfatlar

Senûsî, kelâmcıların genel olarak kabul ettikleri peygamberlerde bulunması zorunlu sıfatların tamamını risâlesinde işlememiştir. O, “Muhammedün Resulullah” sözünün kapsamına nelerin girdiğini açıkladıktan sonra yalnızca sıdk, emânet ve tebliğ sıfatlarına değinmiştir.²⁷

3.1.1. Sıdk

Sıdk, kelâm âlimlerince Hz. Peygamber dâhil bütün peygamberlerin sahip olması gereken nitelikler arasında görülmüştür. Senûsî, peygamberlerin sıdk sıfatına sahip olduklarını çeşitli yönlerden ispatlamaya çalışır. Bir kimse nübüvvet iddiasıyla ortaya çıktığında bu iddianın doğruluk ve yalan üzerine kurulu olma ihtimâlleri vardır. Böyle bir durumda Allah, peygamberinin doğruluğunu desteklemektedir. Peygamber hakkında şüphenin giderilmesi için bu gereklidir.²⁸ Senûsî'nin sözünü ettiği destekleme mu'cize yoluyla olmaktadır. Zira peygamberin doğruluğu mu'cize ile bilinmektedir. Ona göre mu'cize, peygamberin iddiasında doğru olduğunun Allah tarafından desteklenmesi anlamına gelmektedir.²⁹ Yine o, Hz. Peygamberin

²⁴ Muhammed b. Yusuf es-Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 37 Hk 173/1, 4b.

²⁵ Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-itikâd*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye,1993), 46; İbrahim Emiroğlu, *Klasik Mantığa Giriş*, 5. Basım (Ankara: Elis Yayınları, 2009), 141 vd.

²⁶ Gazâlî, *el-İktisâd fi'l-itikâd*, 46.

²⁷ Senûsî'nin diğer risâlesi olan Müfide'de de peygamberler hakkında zorunlu olan sıfatlar sıdk, emanet ve tebliğle sınırlı tutulmuştur. Bk. Yılmaz, “Senûsî Akâidinin Tahlili”, 739.

²⁸ Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî, *Umdetu't-tahkîh ve't-tesdîd fi Şerhi Akîdeti't-tevhîd ev Şerhu'l-Akîdeti'l-kübrâ*, Thk. Buka'bir Belgard el-Muaskerî, (Cezâyir: Dâru Kerdâde, 2011), 420-421; Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 143.

²⁹ Senûsî, *Şerhu'l-Akîdeti'l-kübrâ*, 262; Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 144.

ismet sıfatı çerçevesinde, mu‘cizenin aklen kabulünü ispat ettikten sonra Peygamberlerin icmâen, taammüden yalandan masum olduklarını; mu‘cizenin buna delâlet edeceğini söylemektedir.³⁰

Senûsî, *Ümmü'l-berâhin'* de peygamberlerin sıdk sıfatına sahip olmaları gerektiğini şöyle açıklar:

*“Peygamberlerin sâdik/doğru sözlü olmalarının gerekliliğinin burhânına gelince; şayet peygamberler doğru sözlü olmasalardı, Allah’tan alarak verdikleri haberlerin yalan olması gerekirdi. Hâlbuki Allah, onları, ‘Kulumun, benden alarak **tebliğ** ettiği her şey doğrudur.’ demesi anlamına gelen mu‘cizelerle doğrulanmıştır.”³¹*

Görüldüğü üzere Senûsî, burada ilk olarak mu‘cize ile istidlâle başvurmaktadır. Mu‘cize hem peygamberliğin ispatı hem de peygamberin getirdiği mesajların doğruluğunun ispat kaynağıdır. Bu öneminden dolayı kelâm ilminde mu‘cize ile istidlâl önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Senûsî de kelâmcıların bu geleneğini devam ettirerek peygamberlerin Allah tarafından mu‘cizelerle desteklenmesini, onların doğru sözlü oluşunun delili olarak göstermiştir.³²

Senûsî’nin peygamberlerde sıdk sıfatının bulunması gerektiğine dair ispatında ikinci olarak hulfî kıyâsı³³ kullandığı görülmektedir. Senûsî’nin hulfî kıyâs kurgusu ise şöyledir:

- Peygamberler doğru sözlüdürler.
- Şayet doğru sözlü olmasalardı, Allah’tan alarak verdikleri haberler yalan olmalıydı.
- Böyle olmadığına göre peygamberler doğru sözlüdürler.

³⁰ Senûsî, *Şerhu'l-Akîdetü'l-kübrâ*, 437; Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî’nin Kelâm Anlayışı*, 137.

³¹ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 3a; Krş. Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd*, 202; Hasan Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve üsûsühâ*, 332.

³² Mucize ile ilgili daha kapsamlı bilgi için bk. Esen, *Kur’an’da Peygamberlik*, 61-66)

³³ Karşı koyma, muhalefet etme, bozma gibi anlamlara gelen “hulfî” kavramıyla ifade edilen bu kıyâs türüne usûlcüler “aks kıyâsı” demektedirler. Hulfî kıyâs, ispatı istenen önermenin aksinin mümkün olmadığını ispat etmek, istenenin doğruluğuna hükmetmektir. Zira öne sürülen fikir doğru olmadığı durumda bunun tersi veya karşıt hali doğru olacaktır. Karşıt halin kabul edilmesi durumunda ne gibi saçmalıkların veya çıkmazların ortaya çıkacağı belirtilir ve sonuçta, ileri sürülen iddiayı kabul etmekten başka çıkar yolun olmadığı gösterilir. Sözelimi “Bir şey kendini yoktan var edemez.” hükmünü ispat için;

- Eğer bu doğru olmazsa zıddı olur yani bir şey kendini yoktan var eder.
- Eğer bir şey kendini yoktan var etse önceden yok iken var olması gerekir.
- O halde ispatını istediğimiz mesele doğru olmazsa bir şeyin yok iken var olması gerekir.

denilerek oluşturulan kurguda “şey” yok iken var olamayacağına göre “Bir şey kendini yoktan var edemez.” hükmü ispat edilmiş olur. Bk. Necati Öner, *Klasik Mantık*, (Ankara: 1986), 143-144; Hasan Küçük, *İslâm’da ve Batıda Mantık*, (İstanbul: 1988), 118-119, İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, (İstanbul: Asa Kitabevi, 1999), 196.

Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*'de "Muhammedün Resulullah" sözünden çıkardığı sonuçlardan biri peygamberlerin sıdk sıfatıyla ilgilidir. Ona göre "Muhammedün Resulullah" sözünden şöyle bir sonuç çıkar:

*"Peygamberler hakkında sıdk sıfatının vâcip, kizbin ise mustahîl olduğu anlaşılır. Aksi halde Allah gizlilikleri bildiğinden, onlar, güvenilir elçiler olmazlardı. Yasak fiilleri işlemek onlar için müstahîldir. Çünkü onlar, sözleriyle, fiilleriyle ve takrirleriyle halka öğretmek üzere gönderilmiş olduklarından, onların bu sayılanların tamamında Mevla'nın emirlerine aykırı davranmamaları gerekir. Onları bütün yaratılmışlar arasından seçen ve vahiy sırrını vererek onlara güvenen Allah'tır."*³⁴

Peygamberlerin sıfatlarını çeşitli istidlâllerle ispatlamaya çalışan Senûsî, onların sıdk sıfatına sahip olmalarının ispatını yine hulfî kıyâsla yapmıştır. Senûsî, onların yalan söylemeleri halinde ne tür olumsuzluklar meydana gelebileceğini açıklar. Buna göre peygamberlerin yalan söylemeleri durumunda onların bu yalanları Allah tarafından bilineceğinden dolayı güvenilirlikleri kalmazdı. Oysa Allah, onlara güvenmiş, emirlerinin tamamını halka öğretmek üzere onları görevlendirmiştir. Buradan Senûsî'nin, peygamberlerin doğru sözlü olmalarını güvenilir olmalarına dayandırdığı da anlaşılmaktadır.

3.1.2. Emânet ve Tebliğ

Peygamberlerin, kendilerine vahyedilen âyetleri herhangi bir ekleme veya çıkarma yapmadan, Allah katından geldiği şekli ile muhatabı olan insanlara ulaştırmaları **tebliğ** kavramıyla ifade edilmiştir. Bu anlamda tebliğ, bir özellik olmaktan çok peygamberlerin görevi olarak görülmektedir. Ayrıca tüm peygamberlerce yerine getirildiğinden veya bir peygamberin tebliğ yapmaması düşünülemez olduğundan dolayı bu görevin, peygamberler için ortak özellik olarak anlaşılması da söz konusudur. Nitekim Allah, el-Mâide suresinin 67. âyetinde Hz. Peygamber örneğinde onların bu görevini şöyle hatırlatır: "Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Şüphesiz Allah, kâfirler topluluğunu hidâyete erdirmeyecektir." Senûsî de bu âyeti ve "İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder." anlamındaki el-Bakara suresinin 159. âyetini peygamberlerin tebliğ görevine sahip olduklarına delil getirir.³⁵ Bu ise Senûsî'nin nass ile istidlâl örneklerinden birisidir.

Tebliğ; vahye konu olan bilgi ve lafzın doğru ve eksiksiz olarak aktarımı olduğundan bu görev peygamberlerin güvenilirlikleri ile de doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı olsa gerek Senûsî, peygamberlerin güvenilir olmaları gerektiğini delillendirirken, onların tebliğ görevini de bu kapsamda değerlendirmiştir. O şöyle der:

³⁴ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 4b.

³⁵ Çelik, *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*, 131.

“Peygamberlerin **emîn/güvenilir** olmalarının gerekliliğinin burhânı: Çünkü onlar haram veya mekrûh bir fiili işleyerek güvenilirliklerine gölge düşürselerdi o haram veya mekrûh fiil, onlar için tâat fiiline dönüşmüş olurdu. Zira Allah bize, onların sözlerine ve fiillerine uymamızı emretmiştir. Allah haram veya mekrûh bir fiili işlemeyi emretmez. Peygamberler hakkında vâcip olan **tebliğ** görevinin gerekliliği de aynı şekildedir.”³⁶

Bu paragrafta Senûsî, peygamberlerin emânet ve tebliğ görevlerini ispatlarken birkaç kıyâs türüne benzer bir istidlâlde bulunmuştur. Şöyle ki, Senûsî'nin burada kullandığı istidlâl, birbirinin peşinden, birbirini destekleyici önermelerden oluşmaktadır. Bu yönüyle zincirleme kıyâsı andırmaktadır. Bileşik kıyâslardan olan zincirleme kıyâs, “kıyâstaki birinci öncülün yüklemine ikinci öncüle konu, ikinci öncülün yüklemine üçüncüye konu... şeklinde ayırarak birbirine bağlayıp sonuçta, ilk öncülle irtibata sokarak hükme varma” olarak tanımlanmakta ve bu zincirleme işlemin, istenilen sonuca varıncaya kadar devam edeceği belirtilmektedir.³⁷

Peygamberlerin **emîn/güvenilir** olmalarının gerekliliğini zincirleme bir kıyâsla kanıtlamaya çalışan Senûsî'nin istidlâlini zincirleme kıyâs formuna şu şekilde sokabiliriz:

- Allah bize, peygamberlerin sözlerine ve fiillerine uymamızı emretmiştir.
- Allah haram veya mekrûh bir fiili işlemeyi emretmez.
- Böyle olsaydı, o haram veya mekrûh fiil, onlar için tâat fiiline dönüşmüş olurdu.
- Peygamberler haram veya mekrûh bir fiili işleyerek güvenilirliklerine gölge düşürmemişlerdir.

İkinci olarak bu istidlâlin içeriğinde peygamberlerin emîn/güvenilir olmamaları durumunda neler olabileceği anlatılmaktadır. Bu yönüyle o, hulfi kıyâsa benzemektedir. Kurgu şöyledir:

- Peygamberler haram veya mekrûh bir fiili işleyerek güvenilirliklerine gölge düşürmemişlerdir.

³⁶ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 3ab; Krş. Bâcûrî, *Tuhfetü'l-mürîd*, 201, Hasan Habenneke, *el-Akîdetü'l-İslâmiyye ve üsûsühâ*, 336-337.

³⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Mi'yâr-ı Sedâd*, Sad. Hasan Tahsin Feyizli, (Ankara: Fecir Yayınları, 1998), 124, Necip Taylan, *Anahatlarıyla Mantık*, 3. Baskı (İstanbul: 2011), 198-199.

Zincirleme kıyâsın yaygın bir örneği şöyledir:

- Bu ırmak gürültü yapıyor.
- Gürültü yapan hareket eder.
- Hareket eden donmamıştır.
- Donmamış olan beni taşıyamaz.
- O halde bu ırmak beni taşıyamaz.³⁷ Bk. Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, 195; Krş. Küçük, *İslâm'da ve Batıda Mantık*, 118.

- Eğer böyle yapsalardı, Allah bize, onların sözlerine ve fiillerine uymamızı emrettiğinden dolayı o haram veya mekrûh fiil, onlar için tâat fiiline dönüşmüş olurdu.
- Allah ise haram veya mekrûh bir fiili işlemeyi emretmediğine göre peygamberler güvenilirlerdir.

Üçüncü olarak Senûsî'nin, matvî kıyâs formunu kullandığı görülmektedir. Kısaltılmış kıyâs da denilen matvî kıyâs, öncüllerden birinden veya sonuçtan söz etmeden, kısaltılmış olarak yapılan çıkarımları ifade etmektedir. Bu tür kıyâsta önermeler açık olmakla birlikte zihinde tam olarak bulunur.³⁸

Önermeleri vermekle birlikte sonucu dile getirmeyen Senûsî'nin söz konusu istidlâli bu yönüyle matvî kıyâs türündedir.

3.2. Peygamberler Hakkında Câiz Olan sıfatlar

Senûsî, peygamberlerde bulunması câiz olan sıfatlar hakkında şöyle der: *"Peygamberler hakkında câiz olanlar ise onların yüksek mertebelerinde herhangi bir eksiklik oluşturmayan hastalık ve benzeri insanî özelliklerdir."*³⁹ O, peygamberlerin birtakım insanî özellikler taşıyabileceklerini yine onların kendi hayatlarında bizzat bunları yaşadıklarını hatırlatarak delillendirir. Şöyle der:

*"Peygamberlerde insanî özelliklerin olabileceğinin delili, bu türden olayların peygamberlerde gerçekleştiğinin gözlenmesidir."*⁴⁰

Senûsî'ye göre peygamberlerin beşerî özellikler taşıması; onların derecelerini artırmak veya bu türden olayların hükümlerini belirlemek maksadına yönelik olabilir. Yine bu durum, dünyaya bağlanmayı engellemek, dünyanın Allah katında değersiz olduğunu bildirmek ve dünyanın peygamber ve veli kullarına ödül verme yeri olmasını istemediğini onların dünyadaki durumlarıyla mukayese ederek dikkat çekmek için olabilir.⁴¹

Senûsî, peygamberlerde insanî özelliklerin olabileceğini, bu türden olayların peygamberlerde gerçekleştiğinin gözlenmesine bağlamaktadır. Senûsî'nin burada "gözlem"den söz etmektedir. Bilindiği üzere yaygın olarak kelâmda bilgi edinme

³⁸ Günlük hayatta, konuşma dilinde, hatta bilimsel alanda çok yaygın olarak görülen bu kıyâs türünden bilhassa iddia ve görüşlerimizi açıklarken yararlanırız. Bir çocuk, arkadaşına "Bize gel, bilgisayarda oyun oynayalım." dediğinde, arkadaşı ona "Yarın sınavım var" dese, ikinci çocuğun sözü matvî kıyâs olur. Kıyâsın, ikinci çocuğun zihnindeki tam ifadesi şu şekildedir:

- Sınavım varken bilgisayarda oyun oynamam.
- Yarın sınavım var.
- Öyleyse sınavım varken seninle bilgisayarda oyun oynamam.

Bk. İsmail Hakkı İzmirli, *Felsefe Dersleri*, (İstanbul: Dersaâdet, 1330), 1: 228; Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, 204-206; Taylan, *Anahatlarıyla Mantık*, 200, Nail Karagöz, *Haneî-Mâturîdî Gelenekte Kıyâs İçerikli İstidlâl*, (Ankara: Serüven Yayınları, 2015), 101.

³⁹ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 3a.

⁴⁰ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 3b

⁴¹ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 3b.

yolları üç olarak kabul edilir. Bunlar, sağlam duyu organları, doğru haber ve akıldır.⁴² Gözlem, duyu organları arasında yer alan gözle yapıldığından, Senûsî, peygamberlerin, yaşadıkları dönemde çevresindeki insanların onların hastalanma, savaşlarda yaralanma, acıkma, üşüme gibi insanî özelliklerine bizzat şahit olduklarını kastetmiş olmalıdır. Böyle bir durum, gözlemden kaynaklanan tecrübeyle peygamberlerin insanî özellik taşımalarının câiz olduğunun göstergesidir. Zira bu durum fiilen gerçekleşmiştir.

Öte yandan, bugünden bakıldığında peygamberlerin insan olmalarından kaynaklanan özelliklerini gözlemleyen insanlar artık hayatta olmadıklarına göre onların gözlemlerinin delil olması için başka bir bilgi edinme yoluna daha ihtiyaç duyulacaktır. Bu ise doğru haberdır. Bunlar, peygamberlerle aynı dönemde yaşayıp onların insanî özelliklerini gözlemleyen insanların kayıt altına almış oldukları doğru haberler olarak nitelendirilebilir.

Senûsî'ye göre "Muhammedün Resulullah" sözünden çıkarılabilecek ikinci sonuç onların insanî özellikler taşıyabilecekleri ile ilgilidir. O, şöyle der:

(Muhammedün Resulullah sözünden) "*Onların insanî özellikler taşımalarının câiz olduğu sonucu çıkar. Zira onların Allah katındaki dereceleri bilindiği halde peygamberlikleri konusunda kötülenmemişler, tam tersine bu durum, onların derecelerinin yükselmesine katkı sağlamıştır.*"⁴³

Senûsî'nin buradaki istidlâli iki aslı bir sonuca göre düzenleme formundadır. Kurgu şöyledir:

- Peygamberlerin insanî özellikler taşıdıkları gözlenmiştir. (İlk asıl)
- Allah, peygamberlerin insanî özellikler taşıdıklarını bildiği halde onları bu yüzden kötülenmemiştir. (İkinci asıl)
- O halde Peygamberlerin insanî özellikler taşımaları câizdir. (Sonuç)

Sonuç

Peygamberlerin birtakım sıfatlar taşıması gerektiği bilinmektedir. Bunlar, peygamberlerin sahip olması gereken ahlakî vasıfları ifade eder. Peygamberlerin amacı, Allah'ın yoluna çağırarak, insanları manevî kirlilerden, kötü yollara sapmaktan kurtarmak ve bu yolda onlara örnek olmaktır. İşte bundan dolayı peygamberlerin diğer insanlarla kıyaslandığında onlardan daha güzel ve özel nitelikler taşımasını beklemek gerekmektedir. Kaynaklarda peygamberlerin taşıması gereken özellikler veya görevlerine yer verilmesine rağmen onların taşıması gereken sıfatların ispatı noktasında -özellikle müteahhirûn dönemi kaynaklarında- pek fazla bir bilgiye rastlamıyoruz. Bu bakımdan Senûsî'nin, *Ümmü'l-berâhin*'de peygamberlerin özelliklerini pek de sıradan olmayan bir tarzda ele aldığını söyleyebiliriz. Onun, Allah'ın varlığını ve sıfatlarını ispat çabaları

⁴² Ebû Mansur Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbü't-Teohîd*, Thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, (Ankara: İsam Yayınları, 2005), 25-27.

⁴³ Senûsî, *Ümmü'l-berâhin*, vr. 4b.

yanında peygamberlerin sıdk, emânet ve tebliğ sıfatlarını/görevlerini ispat çabalarının kendinden önce yazılan eserlerde bu ölçüde yer almadığını söylemek mümkündür. Kendinden sonra yazılan eserlerden Lekânî'nin *Cevheretü't-tevhid*'inde, Bâcûrî'nin *Tuhfetü'l-mürîd*'inde, İbn Habenneke el-Meydanî'nin *el-İtikâdü'l-İslâmiyye ve üsûsühâ* adlı eserlerinde ise bu konuya yer ayrılmış ve peygamberlerin sıfatları ispatlanmaya çalışılmıştır.

Senûsî, "Lâilâhe illallah Muhammedün Resulullah" sözünün tefsiri niteliğinde kaleme aldığı *Ümmü'l-berâhin* adlı risâlesinde bu sözün ikinci kısmıyla ilgili olarak peygamberlerin sahip olması gereken niteliklerden yalnızca sıdk, emânet ve tebliğ üzerinde durmuştur. Kelâmda nübüvvet, daha çok nübüvvetin gerekliliği, ispatı, mu'cizenin nübüvveti desteklemesi, peygamberlerin günah işleyip işlemeyeceği konuları etrafında tartışılmıştır. Nübüvvet tartışmalarında "ismet" kavramı çok önemli bir yere sahip olmasına rağmen Senûsî'nin risâlesinde bu kavrama değinmemiş olması dikkat çekicidir. Yine onun, risâlesinde fetânet sıfatına ve kadınlardan peygamberler bulunup bulunmadığı gibi konulara da yer vermediğini burada belirtmek gerekir.

Senûsî'nin Risâlenin "akîde" türünde olması, onu, kavramsal tartışmalara girmekten alıkoymuştur denebilir. Zira bu tür küçük hacimli eserleri yazmaktan maksat okuyucuyu tartışma alanlarına çekmek değil, okuyucunun itikadını sağlamlaştıracak özlü bilgiler vermektir. Bu bağlamda Senûsî de peygamberlerde bulunması gereken bazı sıfatları ele alarak onların ispatı yoluna gitmiştir.

Bu amaçla Senûsî, kıyâsın değişik formlarında istidlâller kullanmıştır. Ancak bunları isim olarak zikretmemiştir. Senûsî, genel anlamda İslâm düşüncesinde, özel anlamda ise Eş'arî gelenekte kullanılanlara benzer delillendirmeler yapmıştır. Özellikle mütekaddimûn kelâmında formu belirtilmeden kullanılan mantikî çıkarımların benzerlerini Senûsî'de de görmekteyiz. Onun, "*Ümmü'l-berâhin*" de peygamberlerin sahip oldukları sıfatlarla ilgili yaptığı istidlâllerinin ağırlıklı olarak hulfî kıyâsa dayandığı görülmektedir. Yine mu'cize ile istidlâl, iki aslı bir sonuca göre düzenleme, zincirleme kıyâs, matvî kıyâs formlarıyla nass ile istidlâli kullandığı da görülmektedir.

Bununla birlikte onun "Lâilâhe illallah Muhammedün Resulullah" sözünden yaptığı sistemli çıkarımlar da orijinaldir. Onun anlayışında Hz. Peygamber bütün bunları tasdik etmeyi din olarak getirdiğinden dolayı, "Muhammedün Resulullah" sözünün kapsamına diğer peygamberlere, meleklerle, semavî kitaplara, âhîret gününe inanmak da girmektedir. Bu temelden hareket eden Senûsî'ye göre Allah, peygamberlerine güvenmiş ve vahiy sırrını onlara emânet etmiştir. Böyle kimselerin yasaklanan fiilleri işlenmesi beklenmez. Ancak bu onların beşerî bazı zaafı taşıdıkları ve hata yapabilecekleri gerçeğini de ortadan kaldırmaz. Beşerî zaafı onların peygamber olmalarını engellememiş, tam tersine onların derecelerinin yükselmesine katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Mi'yâr-ı Sedad*. Sad. Hasan Tahsin Feyizli, Ankara: Fecir Yayınları, 1998.
- Aruçi, Muhammed. "Senûsî, Muhammed b. Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 534-535. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bâcûrî, İbrahim. *Tuhfetü'l-mürîd alâ Cevhereti't-tevhîd*. Thk. Ali Cuma Muhammed eş-Şâfiî. Kâhire: Dâru'l-İslâm, 2002.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Usûlü'd-din*. İstanbul: Matba'atü't-Devle, 1981.
- Bâkılânî, *et-Temhîd*, Thk. İmâdüddin Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelâm*, (Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri). Sad. Salih Sabri Yavuz-Faruk Sancar. İstanbul: Semerkand, 2015.
- Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşad*, Thk. Ahmed Abdurrahim. Kâhire: Mektebetü's-sekâfe ed-Dîniyye, 2009.
- Çelik, Ahmet. *Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsufes-Senûsî'nin Kelâm Anlayışı*. Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2015.
- Çelik, Ahmet. "İnanç Eğitimi Açısından Mağrib'te Kadınlara Yönelik Yazılan Akîde Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 43 (2015): 440-451.
- Çelik, Ahmet. "Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin Kelâm Anlayışında Marifetullah-Akıl İlişkisi" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi CUID*, December 2017, 21 (2): 1355-1382.
- Emiroğlu, İbrahim. *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*. İstanbul: Asa Kitabevi, 1999.
- Emiroğlu, İbrahim. *Klasik Mantığa Giriş*. 5. Basım. Ankara: Elis Yayınları, 2009.
- Esen, Muammer. *Kur'an'da Peygamberlik*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Esen, Muammer. "Peygamberlik (Nübüvvet) ve Peygamberler", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. Ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2014.
- Gazâlî, Ebû Hâmid. *el-İktisâd fi'l-itikâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydanî. *el-Akâdetü'l-İslâmiyye ve üsüsühâ*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, ts.
- Halid Zehrâ. *Ümmü'l-Berâhin ve Yelîhâ Şerh-i Ümmi'l-Berâhin*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'il-İlmiyye, 2009.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Felsefe Dersleri*. 1. cilt. İstanbul: Dersâadet, 1330.

- Karagöz, Nail. "Senûsî'nin Ümmü'l-berâhin Adlı Risâlesinde Kullandığı Allah'ın Varlığına ve Sıfatlarına Yönelik İstidlâlleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/5 (2016): 1380-1399.
- Karagöz, Nail. *Hanefî-Mâtürîdî Geleneğinde Kıyâs İçerikli İstidlâl*. Ankara: Serüven Yayınları, 2015.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kulûb ve'l-fünûn*. Nşr. Şerefettin Yalçın ve Kılıslı Rifat Bilge. 1. cilt. İstanbul: Maârif Matbaası, 1951.
- Kılavuz, A. Sâim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş*. 27. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed. *Kitâbü't-Tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: İsam Yayınları, 2005.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Özpilavcı, Ferruh. "Klasik Mantık Metinleri Bağlamında Muhammed b. Yusuf es-Senûsî'nin Muhtasarı'l-Mantık İsimli Eseri". *İslâmî İlimler Dergisi* 10/10 (Güz 2015): 7-23.
- Senûsî, Muhammed b. Yusuf. *Suğra's-suğra*. (Selâsü Akâidi Eş'ariyye içinde), Thk. Hâlid Zehrâ. Rabat: Dâru Ebî Rakrâk, 2012.
- Senûsî, Muhammed b. Yusuf. *Şerhu Suğra's-suğra fi ilmi't-tevhîd*. Thk. Saîd Fûde, Ammân: Dâru'r-Râzî, 1427/2006.
- Senûsî, Muhammed b. Yusuf. *Umdetu't-tahkîh ve't-tesdîd fi Şerhi Akâdeti't-tevhîd ev Şerhu'l-Akâdeti'l-Kübrâ*. Thk. Buka'bir Belgard el-Muaskerî, Cezâyir: Dâru Kerdâde, 2011.
- Senûsî, Muhammed b. Yusuf. *Ümmü'l-berâhin*. 37 Hk 173/1: 1b-4b. Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi.
- Taylan, Necip. *Anahatlarıyla Mantık*. 3. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Akâidü's-Senûsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 219-221. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 447-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1985.
- Yılmaz, Mustafa Selim. "Senûsî Akâidinin Tahlili" *Afrika'da İslâmiyet:-Dünü, Bugünü, Yarını-* 731-750. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Yörük, İsmail – Şık, İsmail. "Kelâm Açısından Hz. Peygamberin Ümmiliği" *Dinî Araştırmalar Dergisi* 7/19 (2004): 173-189.